

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
МВС УКРАЇНИ

БІГУН В'ЯЧЕСЛАВ СТЕПАНОВИЧ

УДК 340.12

ЛЮДИНА В ПРАВІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Спеціальність 12.00.12 — філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ — 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історико-правових досліджень

Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
БАБКІН Володимир Дмитрович,
Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
провідний науковий консультант

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
СЛИВКА Степан Степанович,
Львівський юридичний інститут МВС України,
перший проректор з навчальної та методичної роботи

кандидат юридичних наук, доцент
САВЧУК Сергій Вікторович
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, доцент кафедри теорії та історії
держави і права юридичного факультету

Провідна установа Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, кафедра філософії (м. Харків)

Захист відбудеться “___” _____ 2004 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 у Національній академії внутрішніх справ України за адресою: 03035, м. Київ, Солом’янська площа, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України за адресою: м. Київ, Солом’янська площа, 1.

Автореферат розісланий “___” _____ 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. І. КАЗМІРЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми визначається її соціальним і наукознавчим значенням. Соціальне значення полягає у спрямованості роботи на переосмислення змісту відношення «людина–право» у нових для України політичних, економічних і соціокультурних умовах. Зокрема у контексті реалізації одного із фундаментальних положень Конституції України про те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», що зумовлює постановку актуальних наукознавчих завдань і з необхідністю спричиняє оновлення правової системи України.

Поява і поширення у науковій термінології таких термінів та понять, як «людський вимір права», «лючиномірність права», «олюднення права», «гуманізація права», «антропоцентризм права», «антропологізація праводержавознавства» тощо зумовлює потребу їх філософсько-правового дослідження. У цьому зв'язку зростає роль юридичної науки і філософії та філософії права як їх міждисциплінарного поєднання. Це пояснюється як глибиною змісту накопичених нею знань про природу й сутність права, так і її методологічним значенням для юридичної науки та практики. Цінність звернення до філософії права стає очевидною при зверненні до доробку таких її розділів, як правова аксіологія (аксіологія права) та правова антропологія (антропологія права, юридична антропологія).

Аспекти відношення людини, права і цінностей досліджували чимало мислителів з давніх часів. Значний доробок з цих питань міститься у працях мислителів античності, середньовіччя та Нового часу. Важливе місце займає проблема людини в українській філософській традиції (зокрема у філософії Г. С. Сковороди). Питання особи, права та цінностей також досліджували такі правники, філософи минулого, які працювали на теренах Російської імперії, в тому числі й України, як П. Д. Юркевич, В. С. Соловйов, М. О. Бердяєв, К. Д. Кавелін, М. М. Коркунов, К. О. Неволін, М. К. Михайловський, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. П. Драгоманов, С. С. Дністрянський, П. І. Новгородцев, М. М. Алексєєв, Б. О. Кістяківський, М. М. Ковалевський, Л. Й. Петражицький, П. О. Сорокін, М. К. Ренненкамф, Є. В. Спекторський, Ф. В. Тарановський, Б. М. Чичерін та інші.

Цінності є передусім предметом філософського дискурсу. Ціннісні питання цікавили мислителів з давніх часів. Втім, вважається, що аксіологія як галузь філософії сформувалася лише у кін. XIX ст. – на поч. XX ст. у працях неокантіанців (В. Віндельбанд, Р. Г. Лотце, Г. Риккерт), отримала розвиток у працях представників феноменології (М. Шелер, Н. Гартман й ін.), в XX ст. – у працях низки німецьких, англійських, американських та інших філософів (Ф. Brentano, Г. Mюнстенберг, Е. Гартман, Р. Гартман, Дж. Дьюї, Р. Б. Перрі й ін.). Аксіологічні ідеї отримали розвиток і в руській релігійній думці кін. XIX ст. – поч. XX ст., втім, у радянській філософії загалом розвивалися не інтенсивно. Так, праці західних аксіологів отримали назву «буржуазної аксіології» й переважно критикувалися (І. І. Антонович, С. Попов та ін).

З кін. 60-их – поч. 70-их рр. ХХ ст. аксіологічні дослідження інтенсифікувалися. Особливо з появою праць В. П. Тугаринова, після чого почалося зацікавлення нею в юридичній науці. Державно-правову аксіологічну проблематику за радянської доби юридичної науки досліджували як у межах загальної теорії держави і права, так і окремих галузевих юридичних дисциплін. Водночас *загальнотеоретичні питання* особи і права (зокрема правового статусу, правового положення, правової активності особи тощо) досліджували такі радянські й іноземні вчені (в тому числі з соціалістичних країн), як С. С. Алексєєв, М. В. Вітрук, Д. А. Керимов, О. А. Лукашова, Г. В. Мальцев, М. І. Матузов, М. Михайлова, Н. К. Неновські (НРБ), П. М. Рабінович, І. Є. Фарбер, Л. С. Явич та ін.

Загалом питання відношення особи, права і цінностей розглядаються у працях таких сучасних *українських вчених*, як В. Д. Бабкін, О. О. Бандура, В. А. Бачинін, А. В. Гарник, К. К. Жоль, А. П. Заєць, А. А. Козловський, М. І. Козюбра, В. М. Косович, М. В. Костицький, Ю. П. Лобода, С. І. Максимов, О. М. Мироненко, В. О. Нечипоренко, М. П. Орзіх, О. Т. Панасюк, Л. В. Петрова, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, Ю. І. Римаренко, В. М. Селіванов, О. Ф. Скакун, С. С. Сливка, І. Б. Усенко, В. В. Шкода та ін.; таких *російських вчених*, як С. С. Алексєєв, М. В. Вітрук, В. Г. Графський, А. І. Ковлер, С. В. Королев, Д. А. Керимов, О. А. Лукашова, В. П. Малахов, Л. С. Мамут, В. М. Матузов, В. С. Нерсєсянц, І. Л. Петрухін, О. О. Пучков, Е. Ю. Соловійов, М. Б. Смоленський та ін.; таких *іноземних вчених*, як Р. Алексі, В. Брюггер, П. Вінчорек, Т. Девітт, С. Йоргенсен, Е.-Й. Лампе, Б. Малиновський, А. Мармор, Л. Поспишил, Г. Радбрух, Дж. Раз, Ю. Хабермас, Г. Харт, О. Геффе, Дж. Шенд й П. Штайн та ін. Питання людини досліджували сучасні російські філософи Б. Т. Григорьян, П. С. Гуревич, Ю. М. Федоров, І. Т. Фролов та багато інших.

У вітчизняній науці тема ціннісного аспекту відношення *людини і права* на основі методологічного плюралізму комплексно й міждисциплінарно малодосліджена. Очікує на вирішення низка науково-практичних питань (зокрема на основі міждисциплінарного і комплексного дослідження) відношення людини та права з використанням здобутків різних напрямів наукового знання, наприклад, розроблення «образу *людини*» в праві, моделей реалізації «самоцінності людини» в праві, рекомендацій щодо реалізації гуманістичних засад Конституції України.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тематика дослідження узгоджується із процесом підготовки Юридичної енциклопедії, здійснюваної згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29. 02. 1996 р., до якої – за результатами дослідження – було підготовлено низку статей. Спрямування дослідження також узгоджується з метою «Національної програми правової освіти населення» (2001) («утвердження гуманістичних правових ідей, загальнонародських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті»), основними напрямками реалізації «Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року» (2001) («поглиблення вивчення... навчальних дисциплін, що формують сучасне правове мислення»).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування аксіологічних та антропологічних засад проблематики людини в праві задля обґрунтування й утвердження гуманістичної природи права, зокрема в контексті реалізації гуманістичних положень Конституції України. Досягнення мети зумовило постановку таких основних завдань:

- висвітлити еволюцію поглядів на проблематику «людина-право»;
- виокремити підходи та наукові засади до дослідження людини в праві;
- з'ясувати зміст поняття і термінологію категорії «людина» в правовій дійсності – поставити та окреслити напрями дослідження питання «правового людинорозуміння»;
- на основі здобутків філософських і юридичних наук (зокрема правової аксіології й правової антропології) розробити аксіологічний підхід до проблематики людина в праві через формулювання філософсько-правових положень про здійснення гуманістичної природи права;
- окреслити основні тенденції процесу здійснення гуманістичної природи права (у загальноцивілізаційному та українському вимірах – у контексті реалізації гуманістичних положень Конституції України).

Об'єктом дослідження є людина й право як цінності у їх взаємному відношенні.

Предметом дослідження є закономірності формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини й права.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є комплекс використовуваних у взаємозв'язку філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових (галузевих) методів і принципів. Використовувалися такі принципи та методи, як єдність соціально-правового і гносеологічного підходів, аналізу й синтезу – при осмисленні понять людини, права та цінностей; об'єктивність, історизм, класифікації й типології, системний, структурно-функціональний, хронологічно-проблемний – при розгляді поглядів на людину в праві та питань праворозуміння; єдність критичного і конструктивного підходів – при розгляді реального положення людини в праві та виробленні аксіологічного підходу до проблематики людини в праві; формально-юридичний, порівняльно-правовий – при аналізі положень нормативно-правових актів. Робота виконана на засадах методологічного плюралізму, зокрема у підходах до праворозуміння.

Науково-теоретичною базою дослідження є праці відомих сучасних українських й іноземних вчених, зокрема таких сучасних українських вчених, які досліджують питання філософії права, як О. О. Бандура, А. А. Козловський, М. В. Костицький, С. І. Максимов, П. М. Рабінович, С. С. Сливка та ін. Переклади оригінальних праць з іноземних мов зроблені автором.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі вперше на монографічному рівні – на засадах методологічного плюралізму – комплексно розглянуто проблему «людина і право» (попередні постановки стосувалися «особи і права»). Це відображено у таких основних положеннях і висновках.

▪ Правова антропологія є багатодисциплінарною сферою знань про взаємовідношення людини і права. Систематизація проблематики правової антропології виявляє її двоспрямованість як філософсько-правової антропології та правової етнології (етнографії).

▪ Двоскладовість системи правової антропології пояснюється виведеною й обґрунтованою автором «антропо-етнічною парадигмою», яка ґрунтується на двох ідеях про людину, що формують уявлення про неї як про *одиничне* (індивід) та *множинне* (група), які водночас є підходами до розуміння людини.

▪ Впорядкування і узагальнення категорійно-понятійного апарату досліджень відношення людини і права, його подальший розвиток виявляє доцільність введення понять «людинорозуміння» й «правове людинорозуміння», як ключових питань філософсько-правової проблематики «людина в праві».

▪ Положення про поліфонію аксіологічних підходів до проблематики відношення людини і права доповнюється запропонованим аксіологічним підходом, основою якого є визнання людини найвищою *соціальною* цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом втілення людських цінностей. Застосування цього підходу дозволяє встановити: закономірністю формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини й права є розвиток і поступальне здійснення гуманістичної природи права. Одним із проявів такого здійснення є поступ як філософсько-правової та політико-правової думки, так і політико-правової практики у напрямі визнання та утвердження людини «*найвищою соціально-правовою цінністю*».

▪ Аналіз людинорозуміння Конституції України, розкриття антропологічного та аксіологічного змісту її положення про те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ч. 2 ст. 3) дозволяє зробити висновок про необхідність і шляхи подальшої гуманізації (олюднення) українського законодавства та правореалізації як критерію вдосконалення українського права.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання: у *науково-дослідницькій роботі* (для подальшого розроблення антропологічної концепції права, теоретичних і прикладних питань праводержавотворення, становлення вітчизняної філософії права тощо); у *правотворчості* та *правореалізації* (як основа для запровадження людино-орієнтованої експертизи нормативно-правових актів, як гуманістична світоглядна база законотворення); у *навчальному процесі* (як матеріал для науково-дослідницької роботи зі студентами, викладання курсів з філософії, теорії, соціології, антропології, аксіології права, історії політичних і правових вчень тощо); у *суспільному житті* загалом (для цілей правової просвіти; підвищення рівня правової свідомості та культури тощо).

Апробація результатів дослідження здійснена через їх обговорення на засіданні відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького

НАН України, оприлюднення на 7 національних і міжнародних конференціях*, використання у викладацькій діяльності (при підготовці авторських програм, викладанні курсів «Антропологія права (правове людинознавство)» (Університет сучасних знань) і «Вступ до антропології права, аксіології права та соціології права» (Університет сучасних знань, Київський університет права).

Публікації, з яких 4 з 12 (одна – у рівноправному співавторстві), опубліковані у фахових виданнях, визначених переліками ВАК України, розкривають основні результати дослідження.

Структура і обсяг дисертації зумовлені метою, завданнями і логікою дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів (шести підрозділів), висновків, а також приміток, посилань, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, у тому числі 20 сторінок списку використаних джерел (360 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету й основні завдання, об'єкт і предмет дослідження, представлено методи, розкрито новизну і практичне значення результатів дослідження, наведено дані про їх апробацію, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Антропологічні та аксіологічні проблеми права: історіографія і напрями дослідження» складається із трьох підрозділів, які присвячені історіографічному огляду антропологічних й аксіологічних досліджень проблем права, загальній характеристиці таких напрямів їх дослідження, як правова антропологія та правова аксіологія.

У підрозділі 1.1. «Антропологічні та аксіологічні проблеми права: історіографічний огляд досліджень» дається виклад зазначеної проблематики з кін. ХІХ – до поч. ХХІ ст.: спочатку в працях українських і деяких російських вчених кін. ХІХ – першої третини ХХ ст., згодом у радянській та зокрема вітчизняній юридичній науці, й, нарешті, у пострадянській юридичній науці, представленій сучасною вітчизняною філософсько-правовою думкою. Вказана проблематика у працях іноземних авторів, розвинута у межах правової антропології та правової аксіології, викладається у наступних підрозділах.

* «Круглий стіл» в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України «Актуальні проблеми філософії права» (м. Київ, 25.03.2003) (тези опубліковано), міжнародна конференція «Філософія права: стан і тенденції розвитку в Україні і світі» (м. Київ, 30.05.2003) (тези в друці), міжнародна наукова конференція «Філософія права в Росії: Вітчизняна війна 1812 року і розвиток російської політичної культури» (м. Київ, 13-15.12.2002) (тези в друці), науково-практична конференція молодих вчених і аспірантів України «Проблеми і перспективи розвитку та реалізації законодавства України» (м. Київ, 19.04.2001) (тези не опубліковано), міжвузівська студентська наукова конференція «Законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Косів, 25-30.01.2002) (тези опубліковано), VIII регіональна науково-практична конференція «Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 13-14.02.2002) (тези опубліковано), всеукраїнська наукова конференція студентів та аспірантів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології» (м. Львів, 11-12.12.2002) (тези опубліковано).

З'ясовано, що розвиток антропологічних ідей у праві втілювався у спробах низки правознавців XIX ст. розробити концепцію правової особи. Відзначається: відсутність поняття «особа» та його розвиток в історії руського права (дослідження М. Ф. Владимирського-Буданова); що «в історії руських правових інститутів особа за-слонялася сім'єю, громадою, державою і не отримала свого правового визначення» (К. Д. Кавелін); що «у нас було визнано, що весь суспільний розвиток залежить від того, яке положення займає особа. Тому навіть зміна суспільних напрямів у нас характеризується заміною однієї формули стосовно особи іншою» (Б. О. Кістяківський). В цілому ідея правової особи ґрунтовно розроблена не була.

У роботі утверджується положення: одне з центральних місць в українському правознавстві традиційно займає проблема відносин особи та держави. Підтверджується думка теоретиків та істориків права про те, що в кін. XIX – на поч. XX ст. у Російській імперії ідея прав людини, людський вимір права перебували в глибокій суперечності із свавіллям поліцейської держави, пригніченням нею особи. Співіснували індивідуалістичний і етатичний підходи до розуміння цієї проблеми. Перший акцентував увагу на автономії особи, її пріоритетності по відношенню до державної влади, другий – навпаки. Втім підхід класичної школи природного права, який виходив з того, що природа суспільства цілковито визначається природою окремих людей, не витримав зіткнення з практичним життям.

Загалом у працях зазначених українських і російських мислителів юридичної науки й філософії кін. XIX – першої третини XX ст. антропологічній та аксіологічній проблематиці права приділено відносно небагато уваги.

Ідеологія становлення радянської держави на засадах псевдосоціалізму зумовлювала визначення місця людини в цьому процесі, а також напрями досліджень соціальних наук. Перехід від приватної власності до власності суспільної, ліквідація індивідуальної власності на засоби виробництва фактично означали не тільки знищення буржуазного індивідуалізму, але разом з тим і «заперечення самостійного статусу і значення індивіда» (В. С. Нерсисянц). Ці процеси, знайшовши своє відображення у тодішній юридичній науці, спричинили або заперечення ролі людини-індивіда-особи, або відведення їй другорядної ролі у порівнянні з колективом, груповими суб'єктами. Звідси й заперечення чи нівелювання ролі індивіда при вирішенні питань про правосуб'єктність, представлених у загальнотеоретичних і галузевих працях 20-30-их рр. XX ст.

Через ідеологічні причини істотно не змінився стан дослідження антропологічних і аксіологічних проблем права і в радянській теорії держави та права до 60-их рр. XX ст. У багатьох роботах фактично відсутня тема людини, її розгляд зумовлювався більш широким контекстом проблем відношення держави і *особи*.

Поступово, особливо в 70-80-их рр. XX ст., дослідження питань відношення особи і права децю активізувалося. З'явився глибший інтерес до розроблення теоретичних питань суб'єктивних прав і людського виміру права у радянській юридичній науці. Тодішній розвиток радянської теорії права позначився підвищенням загальнотеоре

тичним інтересом до проблем комплексу «соціалістичне право–особа (рос. *личность*)» (П. О. Недбайло, М. І. Матузов, М. П. Орзіх, М. В. Вітрук, О. А. Лукашова, Л. С. Явич та ін.). Водночас цей етап характеризується зростанням інтересу до аксіологічних проблем права, його особистісної цінності. Поштовхом до початку їх розроблення послужили праці філософів. 60-70-ті рр. ХХ ст. знаменували собою «аксіологічний прорив» у радянській філософській та юридичній науках (нарада вчених соціалістичних країн з аксіологічних питань теорії держави і права (м. Будапешт, 1967 р.), наукові праці (П. М. Рабінович, М. В. Вітрук, Н. К. Неновські та ін.). Втім питання аксіологічного виміру відношення людини і права в юридичній науці як *самостійні* досліджувалися у незначній мірі.

Антропологічні та аксіологічні проблеми права в працях *пострадянської* і зокрема *сучасної вітчизняної філософсько-правової та юридичної науки* розглядаються через їх поділ на три групи джерел. Джерела першої групи (посібники з теорії права і держави та філософії права) характеризуються відсутністю теми людини в багатьох роботах з *теорії права*, що зумовлене домінуванням соціоцентричних, державоцентричних установок. Це контрастує із дослідницьким антропоцентризмом у сучасній українській *філософії права*, про що свідчать такі основні тенденції, як утвердження антропології права у системі філософії права^{*}, антропоцентризм як сучасна тенденція розвитку предмета філософії права (П. М. Рабінович), усієї «вітчизняної правової парадигми» (В. М. Селіванов).

Джерела другої групи (монографічні й дисертаційні філософсько-правові дослідження: передусім докторські, але й кандидатські дисертації^{*}) характеризуються підвищеним інтересом до антропологічних й аксіологічних питань права. Джерела третьої групи (наукові статті авторів, опубліковані останніми роками), висвітлюють питання відношення людини й права, його загальнотеоретичні ціннісні аспекти (В. Д. Бабкін, А. П. Заєць, С. І. Максимов, М. П. Орзіх, П. М. Рабінович, В. М. Селіванов, В. Я. Тацій та ін.).

Більшість сучасних вітчизняних авторів розглядають проблеми людини в праві у контексті проблем теоретико-філософського обґрунтування і реалізації прав і свобод людини, а також відношень людини, держави і суспільства.

* Див., наприклад, колективні праці «Філософія права» за редакцією: М. В. Костицького і Б. Ф. Чміля (2000), О. Г. Данільяна (2002), авторів: В. А. Бачиніна, М. І. Панова (2002); індивідуальні монографії таких авторів, як О. О. Бандура, В. А. Бачинін, К. К. Жоль, В. І. Кузнєцов, С. І. Максимов, В. О. Нечипоренко, Ю. М. Оборотов, Л. В. Петрова, П. М. Рабінович, В. М. Селіванов, С. С. Сливка та ін. (антропоцентричність деяких ключових ідей, концепцій).

* В Україні з 1997 р. по вересень 2003 р. за спеціальністю «філософія права» (12.00.12) дев'ятнадцять дослідників захистили 5 докторських (Л. В. Петрова, А. А. Козловський, С. С. Сливка, С. І. Максимов — юридичні науки, О. О. Бандура — філософських науки) і 14 кандидатських дисертацій (І. В. Строков, В. В. Черней, І. П. Лихолат, М. М. Жовтобрюх, В. М. Махінчук, В. В. Сокурєнко, С. В. Савчук, Г. А. Вдовина, О. В. Микитчик — юридичні науки; Т. С. Ткаченко, Б. Г. С'єдін, В. М. Ляшенко, В. О. Нечипоренко — філософські науки). Деякі антропологічні й аксіологічні питання розглядалися і в низці дисертацій за іншими спеціальностями юридичної науки (А. П. Заєць, О. Т. Панасюк, В. М. Косович, Ю. П. Лобода, С. П. Рабінович та ін.).

Робиться висновок про те, що у сучасній українській юридичній науці відбувається «антропологічний поворот», наявні тенденції її антропологізації, становлення сучасної вітчизняної правової парадигми в напрямі від державоцентризму до людиноцентризму, наслідками яких закономірно стануть перегляд основоположень теорій і практики права.

Філософське осмислення права, передбачаючи глибоке розуміння основ права, неповноцінне без глибокого розуміння його людського та ціннісного вимірів, які спеціально досліджує правова антропологія та правова аксіологія

У підрозділі 1.2. «Правова антропологія як наукова форма дослідження людини і права» перша розглядається як втілення комплексного інтересу до людини та права.

Питання про те, *що таке правова антропологія* (антропологія права, юридична антропологія, правове людинознавство) у літературі висвітлюється неоднозначно. Виокремлюється кілька підходів. На основі *етимологічного* підходу (за походженням слова) правова антропологія – це правове вчення про людину або антропологічне вчення про право. Цей підхід дозволяє визначити її лише в найзагальніших рисах – як вчення про відношення людини і права; що, втім, також виправдано. На основі *проблемно-оглядового* підходу (історико-системний огляд проблематики) – це поліпроблемна сфера правових знань та сукупність теоретичних підходів, названих антропологічно-правовими, стосовно відношення людини і права. На основі *практико-функціонального* підходу (через осмислення практичного значення) – це прикладна дисципліна, спрямована на вирішення теоретико-практичних завдань. Використання цих підходів у комплексі сприяє ціліснішому з'ясуванню суті, змісту правової антропології.

У підрозділі стисло викладено історію розвитку антропологічно-правових досліджень. Акцент зроблено на західній традиції правової антропології через її новизну та актуальність для сучасної вітчизняної юридичної думки.

Хоча людина та право, їх взаємовідносини були предметом роздумів та досліджень мислителів з давніх часів, вважається, що лише в XIX ст. правова антропологія на Заході виникає як окремий напрям науки. Її теоретико-методологічною базою слугували здобутки соціальної та культурної антропології, порівняльного правознавства, історії держави і права і т. п. Початково об'єктами її досліджень були правові аспекти соціальної поведінки переважно незахідних суспільств, згодом західних. Проблематика правової антропології, яка розкривається у підрозділі, відображає багатоманітність її проблем та спроб розв'язання. Стверджується, що правова антропологія має власну історію та традиції. Виокремлюються основні парадигми в історії правової антропології..

Узагальнення та систематизація проблематики досліджень правової антропології, представлені у роботі, виявляють її *фундаментальну двонаправленість*, яка конституювалася у двох основних напрямках досліджень (або розділах): *філософсько-правова антропологія і правова етнологія (етнографія)*.

Висвітлюється принципова різниця між вказаними напрямками. Серед іншого вона полягає у різному предметному аспекті об'єктів дослідження (перший *зосереджується* на проблемі *людина й право*, другий – на *суспільстві, культурі й праві як людських феноменах*); перший прагне осягнути «внутрішню сутність» людини в праві, другий – «зовнішній вияв» людини в праві (наприклад, у формах співжиття людей, суспільстві, культурі).

Розглядається *методологія правової антропології*. Досліджується її фундаментальна парадигма як форма втілення домінуючої теоретичної передумови наукових знань і методів отримання даних, «... котрі впродовж певного часу дають модель постановки проблем і їх вирішення» (Т. Кун). Висувається припущення, що такою парадигмою щодо відношення права та людини виступає *антропо-етнічна парадигма*. Її основу, а отже й елемент основи правової антропології, закладають дві ідеї про людину, які формують уявлення про неї як про 1) *одиночне* (індивід) та 2) *множинне* (групу, елемент цілісності); звідси і назва парадигми – «антропо-етнічна». Ці ідеї зумовлюють направленість досліджень антропологічних проблем права.

Розглядаються питання про зміст антропологічного підходу, функції та завдання правової антропології, її місце в структурі філософії права та соціальних наук, перспективи розвитку в Україні тощо. Обґрунтовується думка, за якою важливо не «замикати» правову антропологію у межах певної науки, натомість розвивати її як самостійну дисципліну. Стверджується, що питання про предмет та систему правової антропології залишаються дискусійними.

Запропоновано загальне визначення правової антропології: «багатодисциплінарна сфера знань про взаємовідношення людини і права» та розширене: «розвинутий історично, під впливом багатьох дисциплін, комплексний, міждисциплінарний, багатофункціональний науково-практичний напрям дослідження (та навчальна дисципліна) філософсько-антропологічних та етнічних (етнологічних, етнографічних) питань співвідношення людини та права, втілений у двох фундаментальних напрямках – філософсько-правовій антропології та правовій етнології (етнографії), які виявляються у підходах до бачення людини як цілісного феномену в її одиничному та множинному проявах, при яких увага акцентується на людському вимірі та гуманістичній природі права (та правового) різноманітних суспільств та культур, таким чином сприяючи їх пізнанню, порівнянню, концептуалізації, вирішенню актуальних проблем та осмисленню місця феноменів людини та права в світі».

У підрозділі 1.3. «Правова аксіологія як наукова форма ціннісного дослідження права» викладаються її основи та засади аксіологічного підходу до дослідження людини в праві.

Аксіологія права (правова аксіологія) формується на засадах аксіології та правознавства. Аксіологія – це філософська теорія або вчення про цінності, їх сутність і природу, типи й значення, яка з'ясовує якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей. Дається короткий огляд іс

торії філософської думки про цінності. Констатується зміна наукового ставлення до аксіології в країнах колишнього «соціалістичного табору», пожвавлення інтересу до аксіологічної проблематики – на ширших (ніж у добу «соціалістичної науки») методологічних засадах.

Формами розвитку аксіологічної думки стали різні традиції, напрями, школи, підходи до вирішення аксіологічних проблем тощо. Прийнято виокремлювати чотири основні групи проблем, зокрема, щодо: 1) *природи цінності* (розглядається крізь призму причин оцінювання), 2) *типів цінності* (найчастіше розрізняють сутнісні, або «вроджені» та інструментальні (контрибутивні) цінності), 3) *критеріїв цінності* (розглядаються під впливом теорій психології та логіки), 4) *метафізичного статусу цінності* (вирішується у контексті відношень цінності до: фактів, буття, данності (Sein) та належності (Sollen); людського ціннісного досвіду; або незалежної від людини реальності – на засадах суб'єктивізму, логічного об'єктивізму та метафізичного об'єктивізму).

Визначальним для з'ясування змісту певної традиції аксіології, аксіологічної концепції чи підходу є використовуване ними розуміння цінності. У роботі розглядаються підходи аксіології до вивчення та визначення цінності, які характеризуються поліфонією поглядів.

Підкреслюється взаємозв'язок *аксіології права* та *філософії права*. Філософія права, маючи «яскраво виражений нормативно-аксіологічний характер» (С. Ф. Анісімов), обґрунтовано пов'язується з аксіологією права, аксіологічним підходом. Встановлюється, що нині превалує погляд на аксіологію права як частину системи філософії права (у порівнянні з домінуючим донедавна поглядом, за яким вона уявлялася частиною теорії права). Представлено аксіологічно-правові погляди пов'язані з проблемою людини в праві таких авторів, як П. М. Рабінович, В. С. Нерсесянц і Н. К. Неновскі.

Встановлюється, що *основу аксіологічного (ціннісного) підходу* закладає *теорія цінності*. Аксіологічний підхід можна поділяти за типами, наприклад, на деонтологічний і телеологічний, які формуються відповідними концепціями цінностей. Деонтологічна концепція цінностей спирається на деонтологію, як розділ етики, що розглядає проблеми обов'язку, сферу обов'язкового, усілякі форми моральних вимог та їхні співвідношення, ґрунтується на розумінні «цінностей» як (морально) належного. Телеологічна концепція цінностей ґрунтується на розумінні цінності як наявності мети, цілі в процесах і явищах природи, які або встановлені Богом, або є внутрішніми причинами природи.

Подається класифікація цінностей. Відзначається, що у низці концепцій людина виокремлюється як соціальна цінність, що знаходить своє відображення у нормативно-правових документах, які визначають засади функціонування й розвитку певного суспільного ладу.

Другий розділ «Людина в праві: людинорозуміння, правове людинорозуміння і здійснення гуманістичної природи права» складається з трьох підрозділів, у яких розкриваються питання людинорозуміння як загальнофілософської та філософсько-правової проблеми, синтезуються поняття людини і права у понятті правове людинорозуміння, а також – на основі аксіологічного підходу – виводяться закономірності розвитку гуманістичної природи права.

У підрозділі 2.1. «Людинорозуміння як загальнофілософська і філософсько-правова проблема» розглядаються питання формування поняття людини у філософії та праві. Подається аналіз підходів до такого формування, викладається зміст низки філософських концепцій людини, згодом обґрунтовується введення поняття людинорозуміння як загальнофілософської та філософсько-правової категорії. Звертається увага на багатоманітність термінів людинорозуміння загалом та у праві зокрема.

Констатується, що хоча людина є об'єктом тривалого наукового інтересу, її *цілісне* наукове осягнення залишається актуальною науковою проблемою. Вона традиційно вирішується через формування поняття людини переважно у формі філософських концепцій та вироблення дефініцій людини на основі різних (філософських) підходів. Перед наукою ставиться як завдання формування *загального поняття людини*, або «людини загалом», так і *специфічних*, умовно кажучи, *галузевих понять людини*, або «людини зокрема».

Узагальнюються деякі підходи до розуміння людини в історії філософії. Відзначається, що людина є предметом філософії, однією з її центральних категорій та тем. Філософська думка про людину у своїй сукупності представляє мозаїчну багатоаспектну філософську концепцію людини. В одному з проявів філософія постає *способом формування розуміння людини*. Під розумінням людини тут мається на увазі філософський процес осмислення того, що собою представляє людина. Такий процес пропонується позначати терміном «**людинорозуміння**», введення якого обґрунтовується. Людинорозуміння – змістовно широке поняття, яким охоплюється як форма освоєння об'єктивованої людиною дійсності, так і процес вироблення розуміння і складових цього процесу, представлених у певних формах мислення.

Подається етимологія слова *людина* у різних мовах. Звертається увагу на те, що термін *людина* загальноприйнято використовується як найбільш загальний, універсальний – такий, що позначає вказаний феномен реальності у його найбільш загальних рисах. Аналіз етимології слова *людина* показує такі характерні його значення, як *ріст*, *цілісність*, *силу* та приналежність до *роду*. Термін *людина* відрізняється за *формою* і *змістом* від таких термінів, як *індивід*, *індивідуальність*, *особа*, *персона*, *особистість*, *персоналія* тощо. Термінологічна багатоманітність зумовлює потребу детальнішого дослідження *сутності* людини, та форм відображення її змістовних характеристик, приймаючи до уваги як певний її аспект, так і феномен людини як цілісність.

У підрозділі 2.2. «Синтез розуміння людини і права: правове людинорозуміння» викладається спроба синтезувати розуміння людини і права у формі правового лю-

динорозуміння через дослідження понять «людина» і «право», виходячи з положення про те, що «будь-яке праворозуміння спирається на відповідну концепцію природи або сутності людини»; і, що «існує закономірність кореляції «образу людини» й «образу права» (Філософія права. К., 2002).

Розвиваючи зазначені положення, приймаючи до уваги багатозначність вихідних понять «людина» і «право», представляються та узагальнюються найбільш поширені у вітчизняній загальній теорії й філософії права підходи до праворозуміння, а також з'ясовується *людиномірність* представлених підходів і даних на їх основі визначень права. Обґрунтовується потреба додаткового дослідження питання про необхідність врахування «людського виміру» у визначенні права, й відтак можливого розширення розуміння права – зокрема через синтез розуміння людини і права у формі «правового людинорозуміння». Водночас констатується: праворозуміння є однією з ключових, фундаментальних проблем праводержавознавства і філософії права, що залишається відкритою для подальших досліджень.

Стверджується, що у праводержавознавстві, на відміну від філософії людина традиційно не вважалася одним із об'єктів дослідження. Відродження нині в Україні філософії права як сфери *міждисциплінарного* наукового знання, «спільної території» формує передумови для «надання» людині статусу предмета філософсько-правових досліджень.

Правове людинорозуміння покликане відповісти на запитання: «що таке людина в праві, і як вона ним розуміється?». Питання правового людинорозуміння конкретизується через розгляд його термінологічних аспектів. Визначаються методологічні засади дослідження правового людинорозуміння, а саме: дослідження від загального до елементного людинорозуміння, врахування поліфонії підходів, вихідної складності й суперечливості джерел, визначеність мети дослідження.

Категорійно-понятійний апарат людинорозуміння і «правового людинорозуміння» характеризується полісемантичністю й потребує впорядкування. Вживання в українській та іноземних мовах таких *різних* термінів, як *людина, індивід (індивідуум), чоловік, особа, персона, людська істота, особистість, індивідуальність, суб'єкт, кожен* і т. п. представляє їх як «претендентів» на формальне відображення універсального поняття *людина*. Аналіз вказаних термінів вказує на термін *людина* як на основний фундаментальний термін людинорозуміння.

Багатоманітність термінології щодо людини в праві є відображенням багатоаспектності людини як феномена та складності його розуміння у праві. Констатується необхідність ретельного дослідження феномена людини та його відображень у праві, беручи до уваги значення цього для філософії, теорії та практики права загалом і прав людини зокрема. Підкреслюється, що в результаті синтезу (певного підходу до) людинорозуміння і праворозуміння постає правове людинорозуміння, тобто уявлення про людину в праві (чи «образ людини» в праві) – одна із фундаментальних засад будь-якої правової системи (чи дійсності).

У підрозділі 2.3. «Здійснення гуманістичної природи права: людина як соціально-правова цінність» аналізується процес здійснення такої природи, проявом чого є утвердження положення про визнання людини соціальною цінністю.

Виходячи з положення про те, що історія загалом й історія права зокрема відображає розвиток правового положення *людини* – як декларованого, так і реального, констатується, що з його утвердженням стверджується і гуманістична природа права, котра полягає у тому, що право є людським феноменом, який твориться (прямо чи опосередковано) людиною та існує для неї. Гуманістична природа права передусім проявляється у такій в даному випадку визначальній його характеристиці як гуманізм, людяність.

Позитивне право може принижувати положення людини, її гідність (наприклад, правове положення раба за римським правом). Закріплення правового положення людини позитивним правом не гарантує його здійснення (про що свідчить, наприклад, дискримінація жінок, представників певних рас, етносів після проголошення прав і свобод у ряді європейських держав і США у XVIII-XX ст.). Положення людини в (позитивному) праві утверджується із прийняттям та імплементацією національних і міжнародно-правових актів (передусім у сфері прав людини). Відзначається, що хоча термінологія щодо людини, використовувана у текстах нормативно-правових актів відіграє *констатуючу* роль декларування правового положення людини, критерієм реалізації такого положення людини доцільно вважати не його «праводекларування», а правозабезпечення.

Розглядається еволюція положення про визнання людини цінністю. Однією з характерних рис і *закономірностей* загальноцивілізаційного розвитку є поступ і становлення уявлення про людину як про *соціальну* цінність. У *правовому вимірі* це проявляється в утвердженні уявлення про людину як про соціально-*правову* цінність. Як складова процесу здійснення гуманістичної природи права, цей процес виявляється через трансформацію термінології (та, відповідно, понять) людинорозуміння та праворозуміння, поступ як філософсько-правової та теоретичної політико-правової думки, так і політико-правової практики у напрямі від заперечення, обмеження або позбавлення визнання *людини* суб'єктом права (в широкому розумінні) (статус «людина поза правом») до утвердження «*права* людини», тобто людиномірного права, орієнтованого на визнання за прагненнями, інтересами, потребами людини керівної ролі у визначенні сутності та природи права. Таким чином, встановлюється взаємозв'язок між визнанням людини цінністю загалом і визнанням людини соціально-правовою цінністю зокрема. Про це свідчить і положення про те, що визнання соціальної цінності людини, закріплене в положеннях фундаментальних нормативно-правових актів, вважається аксіомою сучасного права.

Для сучасного етапу розвитку України також є характерним проголошення високого соціального, а відтак і правового положення людини. Діюча Конституція України у статті третій безпосередньо вказує на те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»

(ч. 2 ст. 3). Виникає потреба інтерпретації цього положення, спроба якої представляється у роботі.

Лінгвістичний аналіз зазначеного положення виявляє невідповідність форми дієслова між іменниками «людина» та «соціальна цінність»: «Людина... визнаються... цінністю». Історико-правовий аналіз положення у короткому підсумку показує новизну даного положення (у порівнянні з первинним текстом Конституції УРСР 1978 р.) та виявляє низку текстуальних і концептуальних його видозмін у процесі підготовки, узгодження та прийняття.

Питання про те, «ким (чим) в Україні людина визнається найвищою соціальною цінністю?» залишається дискусійним. Аналіз положень Конституції України дозволяє стверджувати, що таке визнання людина має отримувати передусім від держави («Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави», а «державна відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»). Але не тільки: Конституція України передбачає засади функціонування не лише держави, але й суспільства як сукупності індивідів.

Вплив положення про визнання людини найвищою соціальною цінністю на право виявляється так: закономірним наслідком визнання людини найвищою соціальною цінністю має стати процес олюднення права, що водночас може розглядатися і способом його вдосконалення.

Реалізація гуманістичної природи права в Україні відслідковується у процесі поступового олюднення (гуманізації) українського права та юридичної науки, що є сучасною тенденцією їх розвитку. Закріплення в Конституції України 1996 р. низки гуманістичних положень символізує не лише тенденцію гуманізації державного ладу України, але й прагнення законодавця сприяти досягненню якісно нового рівня розвитку суспільного ладу. Такий рівень може бути досягнутий за умови не лише їх декларування, але й всебічної й повної реалізації. Сприяти цим процесам через розроблення філософсько-правових теоретико-практичних моделей і шляхів їхнього здійснення покликана й українська філософія права.

ВИСНОВКИ

Основні результати дослідження зводяться до таких висновків:

1. Філософсько-правова проблематика «людина в праві» охоплюється широкою проблематикою відношення «людини і права». Терміном «людина в праві», який традиційно поширений у німецькій філософії права, позначають філософську концепцію «образу людини» (нім. *Menschenbild*) в праві. Тематика відношення «людина–право» є потенційно місткою й може охоплювати широке коло антропологічно-правових питань.

2. Науковий інтерес до відношення людини і права оформився у кількох наукових формах (підходах), серед яких *умовно* виокремлюються такі, як історико-правовий, теоретико-

правовий, філософсько-правовий тощо. Кожен з них спрямований на дослідження певного аспекту відношення людини і права, ґрунтується на певних ідеях та принципах, «практикується» певними галузями юридичної науки або філософії права.

3. Сучасна українська юридична наука утверджується у статусі гуманітарної, переживає «антропологічний поворот». Тенденції антропологізації юридичної науки, віддзеркалюючись у становленні сучасної вітчизняної правової парадигми в напрямі від державоцентризму до людиноцентризму, мають підстави кульмінувати у перегляді основоположень теорії та практики права.

4. Дослідженням людини в праві займається правова антропологія. У широкому розумінні правова антропологія постає як сфера правових знань про взаємовідношення людини з правовою реальністю. Двозначність поняття «правова антропологія» як філософсько-правової антропології та правової етнології (етнографії) пояснює запропонована автором «антропоетнічна парадигма», в основі якої лежать дві ідеї про людину: як про *одиничне* (автономного індивіда; від «антропос» – людина) та як елемента цілісності, *множинне* («етнос» – народ, стійка соціальна група).

5. Людина є предметом та водночас однією з центральних категорій філософії. Філософія є способом формування розуміння людини, втіленого у різних формах, наприклад, концепціях людини. Запропонована загальнофілософська категорія «людинорозуміння» уявляється як усвідомлення, процес і результат процесу формування уявлення про людину («образу людини») через призму різноманітних філософських теорій, концепцій, поглядів, ідей про людину. Категорійно-понятійний апарат *людинорозуміння* і *правового людинорозуміння* характеризується полісемантичністю. Змістовний аналіз вказаних термінів вказує на термін *людина* як на основний фундаментальний термін людинорозуміння.

6. Ціннісне дослідження антропологічних проблем права здійснюється на основі аксіологічного підходу. Дослідження ціннісних властивостей відношення людини і права на основі запропонованого в роботі антропологічно орієнтованого аксіологічного підходу резюмує у визнанні людини найвищою *соціально-правовою* цінністю, а права – цінністю, формою відображення і способом втілення людських цінностей.

7. Однією із закономірностей формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини й права є розвиток і поступальне здійснення гуманістичної природи права. Одним із виявів стверджувального здійснення гуманістичної природи права є поступ як філософсько-правової та теоретичної політико-правової думки, так і політико-правової практики у напрямі визнання й утвердження людини «найвищою соціально-правовою цінністю» й зокрема від статусу «людини поза правом» до становлення «права людини».

8. Інтерес до філософсько-правового дослідження ціннісних властивостей здійснення гуманістичної природи права зумовлений потребами сучасного українського праводержавотворення. Задля подальшої реалізації гуманістичних положень Конституції України видається доцільним систематичне проведення гуманітарних («людино-орієнтованих») експертиз проектів нормативно-правових актів. Одним із закономірних наслідків

реалізації гуманістичних положень Конституції України є поступовий процес гуманізації (олюднення) українського права. Пропонується вважати ступінь і міру такої гуманізації критерієм вдосконалення українського права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Правова антропологія. До питання про дослідження людини в праві // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 1. – С. 3–15 (початок); № 2. – С. 15–20 (продовж.); № 4. – С. 7–16 (закінчення).
2. Проблематика «людина в праві» у працях сучасних німецьких дослідників філософії права // Держава і право. – 2002. – № 15. – С. 27–35.
3. Погляди на людину в праві в працях Б. О. Кістяківського. До питання про дослідження людини в праві // Держава і право. – 2003. – № 21. – С. 83–91.
4. Людина в праві: деякі аксіологічно-правові аспекти проблематики // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 3. – С. 8–13.
5. Погляди В. Брюггера на уявлення про людину в концепції прав людини [у співавторстві з В. Горбатенко] // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 50–53.
6. Правова антропологія // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 34–36.
7. Соціологія права // Юридична енциклопедія. – Т. 5. – К., 2003. – С. 561–563.
8. Радбрух Густав // Юридична енциклопедія. – Т. 5. – К., 2003. – С. 221–222.
9. Людина в праві. Правове людинорозуміння як філософсько-правова проблема: Тези доповіді на «круглому столі» «Актуальні проблеми філософії права» (м. Київ, 25. 03. 2003 р., Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України) // Проблеми філософії права. – 2003. – Том I. – С. 126–128.
10. Людинорозуміння в праві (деякі термінологічні аспекти) // Законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку. Збірник матеріалів міжвузівської наукової студентської конференції (м. Косів, 25–30. 01. 2002 р.). Випуск III. – К.: Київський університет права, 2002. – С. 18–22.
11. До питання про філософію та теорію прав людини. Правове людинорозуміння (деякі концептуальні та термінологічні аспекти): Тези доповіді // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції. 13-14. 02. 2002 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка, 2003. – С. 5–8.
12. Деякі дискусійні питання філософії права: про правову антропологію у контексті дискусії про предмет філософії права: Тези доповіді // Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції студентів і аспірантів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології» [м. Львів, 11-12. 12. 2002 р.]. – Одеса: Юридична література, 2003. – С. 18–24.

АНОТАЦІЯ

Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2003.

У дисертації досліджується відношення «людина-право» та його аксіологічний вимір у контексті антропологічних та аксіологічних проблем права. Розглянуто погляди на відношення «людина-право» у вітчизняній філософсько-правовій думці з кін. ХІХ – до поч. ХХІ ст.; виокремлено підходи до наукового дослідження людини в праві; подано огляд проблематики правової антропології та правової аксіології; виявлено дво-спрямованість і двоскладовість системи правової антропології, виведено «антропо-етнічну парадигму» останньої та запропоновано її визначення; з'ясовано зміст категорії «людина» в праві, введені терміно-поняття «людинорозуміння» та «правового людинорозуміння», окреслено напрями їх дослідження. Розроблено аксіологічний підхід до проблематики людина в праві, в основі якого положення про визнання людини вищою соціальною цінністю; виявлено закономірність здійснення гуманістичної природи права у напрямі визнання й утвердження людини як «найвищої соціально-правової цінності» в поступі від статусу «людини поза правом» до становлення «права людини»; окреслено тенденції процесу здійснення гуманістичної природи права й зокрема процесу олюднення права.

Ключові слова: філософія права, людина в праві, правова аксіологія, аксіологічний підхід, правова антропологія, (правове) людинорозуміння.

АННОТАЦИЯ

Бигун В. С. Человек в праве: аксиологический подход. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.0012. – философия права. – Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2003.

В диссертации исследуется отношение «человек-право», его аксиологическое измерение в контексте антропологических и аксиологических проблем права.

На основе материалов исследований антропологических и аксиологических проблем права, как отечественной (в том числе дореволюционной и советской), так и зарубежной философско-правовой мысли рассматриваются соответствующие взгляды (и проблематика) на отношение «человек-право», анализируются методологические основания и подходы к его исследованию. Выясняется, что исследование этой проблемы наиболее полно представлено в правовой антропологии (антропологии права), а его аксиологического аспекта – в правовой аксиологии (аксиологии права).

Правовая антропология рассматривается как научная форма исследования

отношения человека и права. На основании комплексного рассмотрения её проблематики устанавливаются два направления, что дает основания утверждать про двухэлементности системы правовой антропологии в отношении проблемы человека в праве. Это объясняет вводимая автором «антропо-этническая парадигма» (в основании подходов к исследованию человека лежат две идеи о человека: как о единичном (автономном) индивиде и как о множественном).

Даются широкое и узкое определения правовой антропологии.

Рассмотрена проблематика правовой аксиологии, основания которой заложены аксиологией (как философской теорией ценности) и юридической наукой.

Исследована категория человека в правовой действительности. Введён термин и понятие «человекопонимание», которое рассматривается как общефилософская и философско-правовая категория и проблема. Рассмотрен вопрос «правового человекопонимания», очерчены направления его исследования. В частности исследован категориально-понятийный аппарат правового человекопонимания и сделан вывод о том, что понятие «человек» является его самой общей категорией.

Ценностное исследование антропологических проблем права осуществляется на основании аксиологического подхода. Исследование ценностных характеристик отношения человека и права на основании предложенного в работе антропологически ориентированного подхода резюмирует у признании человека высшей социально-правовой ценностью, а права – ценностью, формой отображения и способом воплощения человеческих ценностей.

Основываясь на результатах исследований философских и юридических наук (в частности правовой аксиологии и правовой антропологии) разработан аксиологический подход к проблематике человека в праве, основанием которого служит положение о признании человека высшей социальной ценностью. Применение указанного подхода выявляет закономерность воплощения гуманистической природы права – в признании и утверждении человека «высшей социально-правовой ценностью» – в направлении становления «права человека».

Изложены общие тенденции процесса осуществления гуманистической природы права и в частности процесса его очеловечивания – как в общецивилизационном, так и в национальном измерении – в контексте реализации гуманистических положений Конституции Украины. Констатируется, что современная украинская юридическая наука утверждается в статусе гуманитарной, переживает «антропологический поворот». Тенденции антропологизации юридической науки, проявляющиеся в становлении современной отечественной правовой парадигмы в направлении от державоцентризма к человекоцентризму, имеют основания кульминировать в пересмотре основоположений теории и практики права. Одним из закономерных последствий реализа

ции гуманистических положений Конституции Украины представляется последовательный процесс гуманизации (очеловечивания) украинского права. Предлагается считать степень и меру такой гуманизации критерием совершенствования украинского права.

Ключевые слова: философия права, человек в праве, правовая аксиология, аксиологический подход, правовая антропология, (правовое) человекопонимание.

SUMMARY

Bihun V. S. Human Being in Law: an Axiological Approach. – Manuscript.

The thesis is a dissertation for obtaining a scientific degree of «candidate of juridical sciences» in speciality of Philosophy of Law (12.00.12). – V. M. Koretsky Institute of State and Law of the Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, 2003.

The thesis examines the relation of law and the human being, and its axiological dimension as a legal anthropological and axiological issue. It provides a review of views on the relation «human being – law», legal anthropology and legal axiology problems in the domestic thought in legal philosophy from the end of the 19th till the early 21st century; their methodological foundation; approaches to the study of man in law. It unfolds a two-stream and two-fold system of legal anthropology, presents the «anthropo-ethnic paradigm» of legal anthropology, provides its definition; defines the substance of the category «human being» in law, introduces the concept and term «lydynorozymynnya» ((in Ukrainian), termed as *man-conceptualization* (in English)) and «pravove lydynorozymynnya» (*legal conceptualization of man*). An axiological approach to issues of «human being in law» is elaborated. It is grounded in the recognition the human being as the highest social value. The conformity of the realization of the humanistic nature of law is manifested in the recognition and assertion of the human being as the «highest social-legal value», taking place in the movement from the status of the «human being beyond law» towards the formation of the «human law». An overview of tendencies of the process of realization of the humanistic nature of law and the humanization of Ukrainian law is provided.

Key words: legal philosophy, human being (man) in law, legal axiology, axiological approach, legal anthropology, man-conceptualization, legal conceptualization of man.

Підписано до друку 23.04.2004 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 149.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
03150, м. Київ-150, вул. Горького, 51, оф. 1211.
227-01-89, 419-38-44